

Zabytki archeologiczne na Szlaku Brdy

Słowa kluczowe: archeologia, turystyka, rzeka Brda

Określenie zależności pomiędzy turystyką a archeologią wywodzi się z szerszego zagadnienia relacji między społeczeństwem a zabytkami archeologicznymi. We współczesnej myśli humanistycznej rzeczywistość społeczną i kulturową pojmujemy się jako istniejącą niezależnie od świata materialnego i jako uprzednią wobec niego. Często zatem podkreśla się, że artefakty są w całości „konstruowane” na drodze społecznego lub kulturowego postrzegania i że poza nim nie wiodą one – same w sobie i same przez się – żadnej znaczącej egzystencji². Na podłożu tak sformułowanych poglądów postawiono pytanie o to, „jakiej archeologii potrzebuje współczesna humanistyka”³. Trudno o inny punkt widzenia, gdy twierdzi się, że „Archeologia [...] nie jest wyłącznie dyscypliną badającą przeszłość [ale – J.W.] wspólnotą interpretacyjną, respektującą pewien układ przekonań i wartości uznawanych w kulturze, w której funkcjonuje. Interpretując rzeczywistość będącą przedmiotem jej badania, za pośrednictwem swej techniki badawczej komunikuje otoczeniu wartości, które jej otoczenie kulturowe winno [...] respektować. [...] pokazuje, że przeszłość staje się dopiero bytem w naszych umysłach i zmienia się wraz z nimi [...], uświadamiając nam tym samym, że wszyscy jesteśmy konstruktywistami”⁴.

Atropocentryczna i etnocentryczna postawa nastawiona jest na przewagę terażniejszości nad przeszłością, stwarzając naszą uprzywilejowaną pozycję interpretacyjną w stosunku do innych, obcych kultur z pradziejów⁵. Nowa humanistyka na początku XXI w. znalazła jednak inne rozwiązanie tego problemu, zmieniając przy okazji przekonania o naturze rzeczy i poglądy na temat relacji

¹ Katedra Archeologii i Cywilizacji Starożytnych, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, ul. Księcia Józefa Poniatowskiego 12, 85-671 Bydgoszcz, e-mail: wozja@ukw.edu.pl

² B. Olsen, *W obronie rzeczy. Archeologia i ontologia przedmiotów*, Warszawa 2013.

³ *Jakiej archeologii potrzebuje współczesna humanistyka*, red. J. Ostojka-Zagórski, Poznań 1997.

⁴ H. Mamzer, *Strategie konstruktywistyczne w archeologii*, [w:] *Konstruktywizm w humanistyce*, red. A. Pańubicka, A.P. Kowalski, Bydgoszcz 2003, s. 160.

⁵ H. Mamzer, *Pytanie o archeologię*, [w:] *Jakiej archeologii potrzebuje...*, s. 13-49.

między terażniejszością a przeszłością. Oczywiście jest, że „tradycja i kultury są wynalezione, a społeczeństwa konstruowane, ale nie czyni ich to rzeczywistymi lub fałszywymi. Społeczeństwa lub państwa [...] nie są poznawczymi szkicami spoczywającymi w ludzkich umysłach. [...] Zamiast «odstaniać» byty jako skonstruowane i zrobione, nasza uwaga powinna być raczej skierowana ku analizie, jak tworzy się owe byty (np. społeczeństwa i kultury) i jak rzeczywiste artefakty są włączane w ich budowę. Innymi słowy, powinniśmy poświęcić o wiele więcej uwagi materialnym składnikom tworzącym warunki możliwości dla tych cech, które kojarzymy ze społecznym porządkiem, strukturalną trwałością i władzą”⁶. Zdolność rzeczy do działania i pośredniczenia pomiędzy różnymi aspektami życia społecznego jest podstawą dla koncepcji afordancji, czyli tzw. „bezpośredniej percepcji”. Zgodnie z jej istotą krajobrazy lub rzeczy dostarczają swych właściwości i gotowości do działania w prosty, niezapośredniczony sposób. Jak pisze Bjørnar Olsen, wynika z tego zatem, że „kubek umożliwia picie, most – przejście rzeki, siekiera – rąbanie drzewa. Krzemień pozwala na wytworzenie ostrzy i ognia. Rzeczy, materiały, obiekty dostarczają nam bogactwa afordancji, które pomagają naszej codziennej aktywności, zezwalają na nią, kierują nią, zapobiegają jej i w inny sposób wpływają na nią. Trwałość i uporczywość rzeczy [...] ułatwia pewne czyny, postawy i znaczenia”⁷.

Kwestionowanie kulturowej uprzedniości, promowanej przez archeologicznych konstruktywistów⁸, nie ma na celu nadania priorytetu „materialnemu światu”. Wskazuje jednak, aby rzeczy uznać za nierozłączną część konstytucji społeczeństw i kultur, a nie tylko tło czy szczątki minionych dziejów⁹. Najważniejszym rezultatem zmiany optyki badawczej jest przestawienie kolejności pytania, zainicjowanego wcześniej przez Janusza Ostoja-Zagórskiego¹⁰. Po uwzględnieniu „zwrotu ku rzeczom” B. Olsena¹¹ moglibyśmy obecnie w kontekście krajoznawczym zadać pytanie o to, „jakiej turystyki potrzebuje współczesna archeologia”? Dzięki niemu artefakty, obiekty i stanowiska przestaną być tłem dla humanistyki¹² czy krajoznawstwa, natomiast przyczynią się do kreowania czynów, postaw i znaczeń, najlepszych dla samych rzeczy i ich materialnego dziedzictwa¹³. Należy bowiem uwzględnić, że archeoturystyka należy do tzw. turystyki kultury wysokiej, uprawianej przez osoby doświadczone, wyróżniające się znaczną wiedzą kulturo-

⁶ B. Olsen, *op. cit.*, s. 12.

⁷ *Ibidem*, s. 227.

⁸ H. Mamzer, *Strategie konstruktywistyczne...*, s. 160.

⁹ B. Olsen, *op. cit.*, s. 230.

¹⁰ *Jakiej archeologii potrzebuje...*

¹¹ B. Olsen, *op. cit.*

¹² *Jakiej archeologii potrzebuje...*

¹³ B. Olsen, *op. cit.*, s. 227.

znawczą, mające skonkretyzowane zainteresowania podróżnicze¹⁴. Zasoby archeologiczne województwa kujawsko-pomorskiego są jednak na tyle bogate (50 000 stanowisk), że wymagają rozbudzenia zainteresowania także wśród pozostałych kategorii turystów¹⁵, nieposiadających tak rozbudowanych motywacji kulturowych, zdolnych jednakże do ich nabycia¹⁶. Można zatem postawić hipotezę, opartą na „zwrocie ku rzeczom”¹⁷, że archeologia potrzebuje turystyki kwalifikowanej, świadomej współodpowiedzialności za dziedzictwo krajoznawcze regionu¹⁸.

Egzemplifikacją potrzeby upowszechnienia walorów archeologicznych dla turystyki jest zagospodarowanie szlaku wodnego Brdy, obok którego przebiega też szlak pieszy PTTK z Bydgoszczy do Konarzyn o długości 155,6 km¹⁹. Przykład ten w pełni odpowiada podanym wcześniej założeniom, ponieważ wiedza o wybranych zasobach archeologicznych trafia do osób uprawiających turystykę kajakową, zainteresowanych zrównoważonym rozwojem dorzecza Brdy oraz zachowaniem naturalnego krajobrazu tej rzeki²⁰. Jest to istotne z perspektywy „zwrotu ku rzeczom”, głoszącego poszanowanie dla artefaktów we współczesnej kulturze. Nie można byłoby obecnie zaakceptować popularnych w XIX w. „wycieczek archeologicznych”, ponieważ dewastowały one obiekty starożytne. Choć przyczyniały się do rozbudzenia w ówczesnym społeczeństwie zainteresowania dziedzictwem przeszłości, to jednak ich uczestnicy nie tylko oglądali zachowane w terenie obiekty nieruchome (grodziska, kurhany), ale podejmowali także eksploracje archeologiczne powierzchniowe i wykopaliskowe. Działali tak historycy i etnografowie (Zorian Dołęga-Chodakowski, Joachim Lelewel i inni), ale również malarze, literaci i pozostali miłośnicy krajoznawczych peregrynacji²¹. Współczesna archeologia nie potrzebuje amatorów poszukujących na stanowiskach interesujących ich artefaktów. Cenniejsza jest turystyka kwalifikowana, związana z ochroną i promocją walorów krajoznawczych oraz kulturowych²².

¹⁴ http://pl.wikipedia.org/wiki/Turystyka_kulturowa [dostęp 10.9.2014].

¹⁵ *Program opieki nad zabytkami województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2009-2012*, Bydgoszcz 2008, s. 51.

¹⁶ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Turystyka...>

¹⁷ B. Olsen, *op. cit.*

¹⁸ G. Bieńczyk, *Krajoznawstwo i jego związek z turystyką*, Warszawa 1983, s. 79-83.

¹⁹ J. Umiński, *Zagospodarowanie turystyczne szlaku Brdy*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze Brdy i jej dorzecza*, red. W. Jastrzębski, J. Woźny, Bydgoszcz-Tuchola 2007, s. 171.

²⁰ *Ibidem*, s. 185.

²¹ K. Ryszewska, „Wycieczki archeologiczne” w międzyczaszu Wisły i Pilicy jako przykład XIX-wiecznej turystyki kulturowej i archeoturystyki, „Turystyka Kulturowa”, nr 12, 2012, s. 22, <http://www.turystykakulturowa.org> [dostęp 10.09.2014].

²² Z. Galiński, *Brda. Przewodnik kajakowy po szlakach wodnych Brdy, Zbrzycy, Wielkiego Kanalu Brdy i Czarskiej Strugi*, Gdańsk 2012.

Skierowanie uwagi na szlak wodny Brdy wynika z wyjątkowych cech tej rzeki i środowiska, przez które ona przepływa. Walory te łączą się ściśle z osadnictwem pradziejowym, a także współczesnym wykorzystaniem turystycznym. Całkowita długość rzeki Brdy wynosi 238 km. Wypływa na wysokości 181 m n.p.m. z Jeziora Smołowego, położonego w strefie moren czołowych środkowej części Pojezierza Bytowskiego²³. W stosunku do całkowitej długości rzeki maksymalna dostępność dla turystyki kajakowej obejmuje 233 km, rozpoczynając się w miejscowości Świeszyno nad Jezioro Pietrzykowskim Dużym, zwanym też Głębokim²⁴. Brda płynie na Pojezierzu Południowopomorskim przez Równinę Charzykowską i Bory Tucholskie. Przepływa przez rozległą powierzchnię sandrową, zwężającą się od Tucholi w wąski pas sandrowy, ograniczony z obydwu stron wysoczyznami – Krajeńską i Świecką. W dolnym biegu tworzy miejscami głęboką, wcięętą dolinę o stromych zboczach. W ujściowym odcinku dolina Brdy łączy się z pradoliną Noteci-Warty, a rzeka zmienia kierunek z południkowego na równoleżnikowy i kieruje się na wschód. Uchodzi do Wisły w jej 772 km na wysokości 28,8 m n.p.m. Średni spadek Brdy wynosi 0,639‰. Przyjmuje w swym biegu ogółem 43 cieków wodnych, w tym 21 większych dopływów²⁵, spośród których kilkanaście stanowi też szlaki kajakowe²⁶.

Oprócz dopływów Brdy na terytorium jej zlewni znajdują się jeziora o powierzchni powyżej 150 ha. Największe przepływowe akweny to jeziora: Charzykowskie (1367 ha), Karsińskie (688 ha), Szczytno (647 ha), Kruszyńskie (463 ha) i Somińskie (436 ha) oraz sztuczny Zbiornik Koronowski (1560 ha). Cały ten obszar został ukształtowany w okresie zlodowaceń czwartorzędowych, a zwłaszcza w stadiach poznańskim oraz pomorskim zlodowacenia bałtyckiego. Brda, spływając z północy w kierunku południowym, przecina swoim nurtem piaszczyste podłoże sandrowe. Przez kilkanaście tysięcy lat uformowało się 11 teras, przy czym tylko najniżej położone 3 terasy nadzalewowe pochodzą z holocenu, pozostałe są starsze. Przepływ Brdy w jej górnym biegu przez duże jeziora powodował naturalną retencję i ograniczenie wahań poziomu rzeki. Dzięki temu od około 7000 lat p.n.e. nie zmieniło się położenie dogodnych dla osadnictwa, piaszczystych nabrzeży. Dawne obozowiska mezolityczne wykorzystywane są współcześnie jako miejsca biwakowania w turystyce kajakowej (np. Swornegacie, Męcikał, Kopernica, Łukomie – w górnym biegu rzeki²⁷).

²³ E. Jutrowska, D. Szumińska, R. Dysarz, T. Giętkowski, M. Habel, *Badania geograficzne rzeki Brdy i jej dorzecza*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze Brdy...*, s. 112.

²⁴ Z. Galiński, *op. cit.*, s. 4.

²⁵ E. Jutrowska, D. Szumińska, R. Dysarz, T. Giętkowski, M. Habel, *op. cit.*, s. 112.

²⁶ J. Umiński, *op. cit.*, s. 170.

²⁷ Z. Bagniewski, *Mezolityczne społeczności myśliwsko-rybackie południowej części Pojezierza Kaszubskiego*, Wrocław 1987.

Walory krajobrazowe i przyrodnicze Brdy stworzyły podstawy do uprawiania różnorodnych form turystyki kajakowej na jej czterech głównych odcinkach: górnym od miejscowości Świeszyno do Jeziora Charzykowskiego (73 km), jeziornym od Jeziora Charzykowskiego do wsi Męcikał (22 km), środkowym od wsi Męcikał do Koronowa (97 km) i dolnym od Koronowa do Brdujścia (41 km). Spływy indywidualne Brdą odbywano jeszcze pod zaborem pruskim, w sposób zorganizowany od okresu międzywojennego. W 1937 r. z inicjatywy Bydgoskiego Klubu Sportowego „Wodnik” na czterech różnych odcinających trasy Charzykowy – Bydgoszcz odbył się I Międzynarodowy Spływ Kajakowy na Brdzie. Podobne wydarzenia pod kierownictwem Marii Okołów-Podhorskiej zorganizowano jeszcze w 1938 i 1939 r. Po przerwie wojennej spływy kajakowe od 1953 r. prowadziło PTTK, przejmując także zarządzanie stanicami wodnymi. Entuzjastą spływów Brdą był ówczesny ks. Karol Wojtyła, który w 1953 r. jako wikariusz krakowskiego kościoła św. Floriana, w 1966 r. jako biskup, a w 1972 r. jako kardynał płynął nią kajakiem²⁸. Popularność Szlaku Brdy spowodowała rozbudowę bazy turystycznej oraz przygotowanie nowych map i przewodników. Oprócz stanic rozmieszczonych co 30-40 km (np. Swornegacie, Rytel, Rudzki Most, Sokole-Kuźnica) zaplanowano stworzenie wielu prostszych obozowisk²⁹. Poza spływami letnimi od 1965 r. zainicjowano na Brdzie zimową turystykę kajakową. W 2014 r. odbył się 49. Międzynarodowy Zimowy Spływ Kajakowy Brdą im. Jerzego Korka³⁰. Zmiany administracyjne w krajowej turystyce na początku dekady lat 90. XX w. doprowadziły do powstania w Bydgoszczy nowego oddziału PTTK „Szlak Brdy”. Objął on swoim zarządem obiekty turystyczne usytuowane nad Brdą i Wdą, stacje wodne w Charzykowach, Swornegaciach, Sokole-Kuźnicy, Tleniu, Bydgoszczy-Janowie, później także w Gostycynie-Nogawicy. Cały szlak wodny Brdy na odcinku Świeszyno – Bydgoszcz (218 km) zaopatrzone w 143 różnego typu znaki informacyjne³¹. Według najnowszych danych, oprócz 6 stanic wodnych, nad Brdą znajduje się 45 pól biwakowych należących do PTTK, ośrodków wypoczynkowych oraz osób fizycznych. Do dyspozycji turystów pozostaje także ponad 20 wypożyczalni sprzętu wodnego, przede wszystkim w górnym biegu Brdy³².

Plany zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego z 2003 r. oraz późniejsze dokumenty uznały za wybitne walory turystyczno-krajoznawcze Brdy. Rozpoczęto działania w sferze ochrony i kształtowania jej środowiska kulturowego³³, nieodnoszące się jednak do zabytków

²⁸ J. Umiński, *op. cit.*, s. 172-173; A. Rohatyński, *Odszedł Kajakarz...*, „Wiosło”, nr 2, 2005.

²⁹ J. Umiński, *op. cit.*, s. 175.

³⁰ http://www.zimowa-brda.8h.pl/?sh=splywy_w_liczbach [dostęp 15.09.2014].

³¹ J. Umiński, *op. cit.*, s. 182-183.

³² Z. Galiński, *op. cit.*, s. 70-73.

³³ J. Umiński, *op. cit.*, s. 185.

archeologicznych, poza rekonstrukcją w 2012 r. grodu w Raciążu, który obok akweduktu w Fojutowie i Starówki w Tucholi należy do najważniejszych produktów turystycznych gminy Tuchola³⁴. Tymczasem zasoby archeologiczne, które mogą być promowane wśród uczestników turystyki kajakowej na Brdzie, są znacznie bogatsze. Dotyczy to całej długości spławnej rzeki. W górnym biegu Brdy, ze względu na gęstą szatę leśną, najbardziej widoczne są trzy grodziska nad jeziorem Szczytno. Na Wyspie Zamkowej od XI do XIII w. istniał gród Pomorzan, w pobliżu którego znajduje się dawne miejsce straceń, zwane Górą Szubieniczną (186,5 km Szlaku Brdy). W południowej części tego samego jeziora szczyńskiego ulokowane są jeszcze dwa inne grodziska wczesnośredniowieczne. Obok nich występują także stanowiska archeologiczne kultury pomorskiej z wczesnej epoki żelaza. Blisko tych obiektów leży pole biwakowe dla kajakarzy w Rzewnicy³⁵. Władysław Łęga wymienia jeszcze na tym odcinku rzeki grodzisko w Ciecholewach, obecnie mocno zniwelowane, czworoboczne, na stromym, wysokim na 20 m brzegu Brdy³⁶. W jego sąsiedztwie usytuowane jest dziś miejsce biwakowe³⁷.

Wyjątkowym bogactwem zabytków archeologicznych charakteryzuje się jeziorny odcinek Szlaku Brdy, od Jeziora Charzykowskiego do Męcikału. Dwa wczesnośredniowieczne grodziska wyżynne znajdują się na południowo-zachodnim brzegu Jeziora Charzykowskiego, w okolicy leśnych osad Pomoc i Wolność³⁸. Najcenniejsze stanowiska archeologiczne w tej części Szlaku Brdy pochodzą z epoki kamienia. Na podstawie prac zwiadowczych Stefana K. Kozłowskiego³⁹ oraz wieloletnich badań Zbigniewa Bagniewskiego (1977-1983)⁴⁰ można oszacować liczebność obozowisk mezolitycznych od Małych Swornegaci wzdłuż Brdy i jezior przepływowych do Męcikału na ponad 100 stanowisk datowanych na środkowy holocen, pomiędzy 6000 a 2000 lat p.n.e.⁴¹ Większość z nich w świetle badań archeologicznych Z. Bagniewskiego zawierała inwentarze krzemienne społeczności myśliwsko-rybackich, zalegające na piaszczystych, nadzalewowych terasach Brdy. Narzędzia i półwytwory charakterystyczne były głównie dla kultury chojnicko-pieńkowskiej, rzadziej też dla janisławickiej i ko-

³⁴ <http://www.grodraciaz.tuchola.pl/aktualnosci.html> [dostęp 15.09.2014].

³⁵ Z. Galiński, *op. cit.*, s. 10.

³⁶ W. Łęga, *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*, „Roczniki TNT w Toruniu”, t. 36, 1930, s. 354.

³⁷ Z. Galiński, *op. cit.*, s. 40.

³⁸ W. Łęga, *op. cit.*, s. 354.

³⁹ A. Boguszewski, *Mezolityczne materiały chojnicko-pieńkowskie ze stanowiska w Swornigaciach, woj. bydgoskie*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 46, 1984, z. 1.

⁴⁰ Z. Bagniewski, *Uwagi o osadnictwie kultur mezolitycznych w południowej części Pojezierza Kaszubskiego*, [w:] *Problemy epoki kamienia na Pomorzu*, red. T. Malinowski, Słupsk 1983.

⁴¹ Z. Bagniewski, *Mezolityczne społeczności myśliwsko-rybackie...*, s. 129.

mornickiej⁴². Udostępnienie wiedzy o pradziejowym dziedzictwie jeziernego odcinka Brdy wzbogaciłoby walory współczesnego szlaku kajakowego, ponieważ kompleksy mezolitycznych obozowisk w Swornegaciach i Męcikale pokrywają się często z miejscami biwakowymi dla turystów (np. Męcikał stan. 6: lewobrzeżna, zwydmiona terasa nadzalewowa, pole biwakowe, gdzie odkryto 2779 wyrobów krzemienych; Swornegacie stan. 6: prawobrzeżna terasa Brdy, pole namiotowe, gdzie odkryto łącznie 3800 wyrobów krzemienych i relikty mezolitycznego szałas⁴³). Charakterystyczną cechą położenia wszystkich obozowisk jest ich związek ze zbiornikami lub ciekami wodnymi, zwłaszcza tam, gdzie rzeki wypływają z jezior (Męcikał, Swornegacie). Wynika to prawdopodobnie z dogodnych warunków do połowu ryb w mezolicie⁴⁴). Choć stanowiska te nie posiadają własnych antropogenicznych form terenowych, to jednak ich położenie na zwydmionych terasach jest łatwe do zauważenia i oznakowania turystycznego.

Środkowy bieg Brdy od Męcikału do Koronowa posiada bardzo zróżnicowane walory archeologiczne, poczynając od stanowisk schyłkowopaleolitycznych po obiekty nowożytnie. Duże znaczenie dla rozpoznania początków osadnictwa na Pomorzu Wschodnim ma inwentarz narzędzi z Nowego Młyna, gm. Tuchola, zebrany na początku XX w. prawdopodobnie na wysokiej terasie Brdy w pobliżu Nadolnej Karczmy. W skład tego znaleziska wchodziły m.in.: liściaki kultury świderskiej sprzed 12 000 lat⁴⁵). W samej Nadolnej Karczmy znajduje się obecnie pole biwakowe i stacja wodna⁴⁶. Jeden z najcenniejszych kompleksów obiektów zabytkowych pochodzi z miejscowości Piła, niedaleko od stacji wodnej PTTK w Gostycynie-Nogawicy. Tamtejsza Wioska Górnicza Kopalni Montania stworzona została na podstawie dziedzictwa archeologii przemysłowo-technicznej, na podłożu unikatowego w północnej Polsce podziemnego górnictwa węgla brunatnego, wydobywanego z pięciu kopalń na przełomie XIX i XX w. Pierwsza, niemiecka kopalnia o nazwie BUKO powstała w 1892 r. W okresie międzywojennym działały polskie kopalnie: Olga, Aleksandra, Montania i Teresa. Węgiel brunatny w Pile wydobywano jeszcze w pierwszych latach po II wojnie światowej. Dzięki badaniom archeologicznym prowadzonym na polu górniczym od 2006 r. odkryto i odsłonięto wiele trwałych budowli technicznych, tworzących obecnie wyjątkowy obiekt turystyczny. Jest on szczególnie otwarty na kajakarzy, bowiem oprócz pobliskiej stacji PTTK w Gostycynie-Nogawicy Górnicza Wio-

⁴² J. Woźny, *Osadnictwo pradziejowe w dorzeczu Brdy*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze Brdy...*, s. 18-20.

⁴³ Z. Bagniewski, *Mezolityczne społeczności myśliwsko-rybackie...*, s. 20-89.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 128-129.

⁴⁵ W. La Baume, K. Langenheim, *Die Steinzeit im Gebiet der unteren Weichsel*, „Blätter für deutsche Vorgeschichte“, t. 9-10, Danzig 1933.

⁴⁶ Z. Galiński, *op. cit.*, s. 45.

ska z Piły obejmuje takie atrakcje, jak m.in. Przystań Flisacka i Kaskada Młynarza, ściśle powiązane z nurtem Brdy⁴⁷.

Dolny odcinek rzeki od Koronowa do Brdujścia jest szczególnie bogaty w zabytki archeologiczne. Spławny szlak wodny omija Koronowo, prowadząc Kanałem Lateralnym w stronę Samociążka, gdzie znajduje się miejsce przenoszenia kajaków. Postój w Koronowie umożliwi jednak poznanie grodziska usytuowanego w pobliżu Parku Grabina, na prawym brzegu rzeki. Na stanowisku tym zachował się czytelny wał obronny i majdan, na którym podczas wykopalisk w 1995 r. odkryto półziemiankowe obiekty mieszkalne. Najwcześniejsze fazy zasiedlenia grodu przypadają na VII-VIII w. Ponownie został jeszcze przejściowo zagospodarowany w XIII w.⁴⁸ Podążając z Koronowa i Samociążka w dół rzeki, turyści kajakarze mijają po prawej stronie Gościeradz. Jeszcze w XIX w. dzięki badaniom Gotfryda Ossowskiego odkryte zostały tam trzy rozległe cmentarzyska grobów skrzynkowych z wczesnej epoki żelaza. Nie posiadają one własnych, specyficznych form terenowych. Odznaczają się jednak wyjątkową lokalizacją układającą się w kilkukilometryrowy pas cmentarzysk pradziejowych wzdłuż Brdy. Są dowodem na wyjątkową rolę rzeki w światopoglądzie i rytuałach pogrzebowych kultury pomorskiej⁴⁹.

W dolnym odcinku Brdy poza największym cmentarzyskiem z Gościeradza znanych jest 30 innych odkryć grobów skrzynkowych z wczesnej epoki żelaza, m.in. z Tryszczyna, Okola i Brdujścia⁵⁰). Niekiedy stanowiska pradziejowe sąsiadują z ośrodkami turystyki wodnej. W Janowie, gdzie znajduje się camping i stacja wodna PTTK, jeszcze w XIX w. odkryto cmentarzysko ciałopalne kultury grobów jamowych z okresu rzymskiego⁵¹. Z kolei na terenie dawnego Domu Wędkarza w sąsiedniej Smukale odkopano fragmenty osady rybackiej z tego samego okresu⁵². Z Bydgoszczy-Brdujścia, niedaleko toru regatowego, pochodzą znaleziska grobów kloszowych z młodszego okresu przedrzymskiego⁵³. Miejski odcinek Brdy w Bydgoszczy otoczony jest przez znacznie liczniejsze stanowiska archeologiczne, poczynając od schyłkowego paleolitu i mezolitu (Jachcice, Czersko Polskie) przez epokę brązu (Bielawki), epokę żelaza (Okole, Brdujście) po wczesne średniowiecze (relikty grodu i zamku w Śródmieściu). Znanych jest ponad 90 stanowisk archeologicznych położonych w pobliżu Brdy w Bydgoszczy⁵⁴. Więk-

⁴⁷ <http://www.buko.las.pl/kopalnia-montania> [dostęp 22.04.2007].

⁴⁸ J. Woźny, *Koronowo i okolice w pradziejach i wczesnym średniowieczu (do poł. XIII wieku)*, [w:] *Dzieje Koronowa*, red. D. Karczewski, Koronowo 2009, s. 37.

⁴⁹ C. Potemski, *Pradzieje Bydgoszczy i powiatu bydgoskiego*, Bydgoszcz 1963, s. 92-103.

⁵⁰ J. Woźny, *Archeologiczne skarby pradziejów Bydgoszczy*, Bydgoszcz 2003, s. 47.

⁵¹ C. Potemski, *op. cit.*, s. 103.

⁵² J. Zegarliński, *Bydgoszcz w świetle badań archeologicznych*, Bydgoszcz 1985.

⁵³ W. Kuczkowski, *Prasłowiańskie cmentarzysko grobów kloszowych w Bydgoszczy-Brdujściu*, Bydgoszcz 1970.

⁵⁴ J. Woźny, *Archeologiczne skarby...*, s. 74-90.

szość z nich uległa niestety degradacji z powodu rozwoju urbanistycznego miasta (np. gród i zamek bydgoski). Tradycyjna toponimia i badania archeologiczne przybliżają pamięć o zanikłych budowlach z okresu średniowiecza i nowożytności.

Ryc. 1. Dorzecze Brdy, <http://www.rzgw.gda.pl>

Przegląd istniejącego potencjału walorów archeologicznych na wodnym szlaku Brdy dowodzi, że wiedza na jego temat w przewodnikach kajakowych jest znikoma⁵⁵. Dominuje naoczna forma opisu, podkreślająca naturalne piękno przy-

⁵⁵ Z. Galiński, *op. cit.*

rody i krajobrazu⁵⁶. Pozostaje to w sprzeczności z ideami turystyki kwalifikowanej, do której zaliczyć należy takie imprezy, jak spływy czy rejsy, posiadające określone cele: poznawcze, wypoczynkowe i rozwojowe. Główne cechy wyróżniające turystę kwalifikowanego to wszechstronna wiedza o środowisku, w którym wędruje oraz umiejętność samodzielnego zdobywania wiedzy krajoznawczej, a także organizowania zwiedzania. Wycieczki i imprezy turystyki kwalifikowanej były i są podstawowymi formami uprawiania krajoznawstwa. Podczas wędrówek po szlaku należy wykorzystywać każdą sprzyjającą okazję do łączenia działalności turystycznej z krajoznawczą, uczyć zasad poznawania otoczenia, wskazywać na różnorodność form krajoznawczej działalności⁵⁷. Współczesna archeologia potrzebuje turystyki kwalifikowanej, nawet wówczas, gdy podąża ona szlakami wodnymi. Miejsca biwakowania, stacje wodne i inne przystosowane miejsca postoju na rzece pozwalają zaspokoić cele poznawcze krajoznawstwa. Podstawowym warunkiem do realizacji tego zamierzenia jest odpowiednie oznakowanie stanowisk archeologicznych i dołączenie informacji na ich temat do istniejących obiektów kajakerskich na Szlaku Brdy⁵⁸.

Archaeological monuments on the Trail of the Brda River

Summary

Keywords: archaeology, tourism, Brda River

The article is about use of archaeological sites in tourist planning of the Brda River. The origins of the Brda River archaeological research dates back to the 19th century. Tourism also began to develop at this time. The first water marinas have sprung up in the early 20th century, while regular kayaking began from the middle of the 20th century. Tourism and archaeology on the Brda River can connect to a pleasant level. Make it a number known archaeological sites, located near existing water marinas. Marking selected archaeological sites bring these object for qualified tourism.

Translated by Jacek Woźny

⁵⁶ W. Bykowski, *Bydgoszcz – miasto nad wodą*, Bydgoszcz 2011, s. 11-21.

⁵⁷ G. Bieńczyk, *op. cit.*, s. 81.

⁵⁸ J. Umiński, *op. cit.*, s. 182-183.